

10. Постанова Вищої Ради народного господарства РСФРР і Ради народного господарства України про проведення єдиної економічної політики. 12 квітня 1919 р. // Комуністична партія – натхненник і організатор... – С.109-110.

11. Раковский Х. Национальный момент в союзном строительстве // Коммунист. – 1923. – 25 марта.

12. Резолюція I Всеукраїнського з'їзду Рад про самовизначення України. 12 грудня 1917 р. // Комуністична партія – натхненник... – С.25-26.

13. Солодуб П. Накануне X съезда Советов (Союза Советских Республик) // Национальный вопрос на перекрестке мнений. 20-е годы. Документы и материалы. – М.: Наука, 1992. – С. 93-94.

14. Сообщение организационного бюро по созыву конференции партийных организаций коммунистов-большевиков Украины о работе Таганрогского партийного совещания // Большевистские организации Украины в период установления и укрепления советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. докум. и материалов. – К.: Госполитиздат УССР, 1962. – С.82-83.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЩДАГО України). – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр.81.

Л.В. Гриневиц

УДК 94(477)+342.5.,1927/1928”

ПРО ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНУ КАМПАНІЮ 1927/1928 р. В УКРАЇНІ

(До впровадження надзвичайних заходів в аграрній сфері)

Аналізується специфіка хлібозаготівельної кампанії в Україні у першу половину 1927/1928 сільськогосподарського року. Ви-світлюються невдалі спроби українських урядовців досягти скорочення хлібозаготівельного плану для республіки на підставі її обмежених хлібних ресурсів з причин недороду 1927 р.

Анализируется специфика хлебозаготовительной кампании в Украине в первую половину 1927/1928 сельскохозяйственного года. Освещаются неудачные попытки представителей украинского правительства добиться сокращения хлебозаготовительного

плана для республики вследствие ограниченности ее хлебных ресурсов в условиях неурожая 1927 г.

At the article had been analyzed food storing campaign in Ukraine in the 1-th half of 1927-1928 agricultural year. Highlighted unsuccessful attempts of the Ukrainian government to achieve reduction of the food storing plan for USSR in the condition of crop failure of the 1927 year.

Ключові слова: СРСР, УСРР, ВКП(б), КП(б)У, Наркомторг СРСР, Раднарком УСРР, Українська економічна нарада, хлібозаготівлі.

Проблема радянської хлібозаготівельної політики в Україні у роки форсованої індустріалізації промисловості та примусової колективізації сільського господарства, а також і голоду 1932-1933 рр. вже давно перебуває у центрі уваги науковців [1]. Між тим, усе ще не достатньо висвітлена й проаналізована специфіка радянської хлібозаготівельної політики в Україні у переддень та за умов розгортання сталінської „революції згори”. Мета даної статті – заповнити цю прогалину, проаналізувавши хлібозаготівельну політику радянської держави за першу половину 1927/1928 сільськогосподарського року – період, коли представниками української верховної влади робилися спроби погодити з союзними органами, у тому числі з НКТ СРСР, скорочення обсягів планових заготівель для республіки на підставі обмеження її хлібних ресурсів через недорід 1927 р.

Протягом 1920-х рр. Україна посідала надзвичайно важливе місце у планових поставках хліба державі, фактично виконуючи роль „хлібної корзини” СРСР. Однак давалося це республіці не без напруги, зважаючи на загалом невисоку ефективність п’яти мільйонів дрібних селянських господарств, погані кліматичні умови (недороди 1921-1922, 1924 р.), відсутність стимулів для продажу селянами хліба через „ножиці цін” (дорожнечу промислової і дешеви́зну сільськогосподарської продукції) і, нарешті, враховуючи на чималі потреби самої України в продовольстві, фуражі, запасах насіння, витратах промисловості тощо.

Загальний дефіцит хлібопродуктів в країні, а також чималі вивізні наряди призводили до того, що навіть протягом трьох урожайних років (1925, 1926, 1927 рр.) УСРР після виконання призначених для неї союзним центром планів залишалася без видимих перехідних запасів, що закладало підвалини нестабільності республіканського хлібного ринку [2, арк.8]. Проте загрозливого характеру

ситуація почала набувати саме з другої половини 1926/1927 хлібозаготівельного року [2, арк.9] і це вочевидь було пов'язано з проголошенням більшовицьким керівництвом курсу на прискорену військово-промислово модернізацію. Прагнення союзного центра вибрати якомога більше хліба з України для експорту й задоволення усе зростаючих потреб промислових районів усієї країни обернулося безпрецедентною до цього часу практикою НКЗВТ СРСР багаторазово переглядати в сторону збільшення попередньо визначених для України хлібозаготівельних планів, і доводити їх до української влади для „безумовного виконання” [2, арк.9]. Загалом від початку узгоджений для УСРР хлібозаготівельний план 1926/1927 р. в обсязі 194 млн. пуд. переглядався Москвою у сторону збільшення чотири рази [2, арк.4] і врешті був доведений до 215 млн. пуд. [3, арк.9].

Штучно форсований директивними вказівками НКТ СРСР попит на хліб значною мірою дезорганізував український хлібний ринок, і в останні місяці кампанії 1926/1927 р. він фактично потрапив у провалля кризи. Об'єктивно планові заготівлі ускладнювалися суховієм і недородом ячменю, суб'єктивно – ще й широко закровою більшовиками у 1927 році пропагандистською кампанією „воєнної тривоги”, що посіяла паніку в масі населення, спричинила настрої очікування війни і, відповідно, прагнення селян притримати хліб [4, арк.103].

Суттєва різниця між усе зростаючими апетитами НКТ СРСР і реальними можливостями України в цей період виразно проглядалася у показниках виконання, вірніше невиконання республікою підвищених заготівельних планів. Зокрема, грудневий 1926 р. план для УСРР Москвою був доведений до 21,5 млн. пуд., реально ж вдалося зібрати 20,2 млн. У січні 1927 р. ситуація повторилася: НКЗВТ СРСР вимагав від республіки 19 млн. пуд. хліба, натомість було зібрано 14. Березневий план обсягом 10 млн. пуд. був переглянутий у сторону збільшення до 15 млн. пуд., у підсумку було зібрано лише 6,6 млн. пуд., у квітні – відповідно замість спущених „згори” 10 млн. пуд. хлібозаготівельні організації республіки зібрали 6,7, у травні – замість 6 – лише 3,5 млн. пуд. [3, арк.9]. Роз'яснюючи причини цього, Українська економічна нарада ще 11 квітня 1927 р. у доповідній записці на ім'я голови РНК СРСР і РПО Я. Рудзутака повідомила, що товарні лишки українського села вже вилучені на 80-85% і що республіка опинилась перед реальною загрозою перебоїв у постачанні хлібом

навіть власних промислових центрів: запаси хліба в них скоротились усього до 8-10 діб, і шляхом планових заготівель поповнити їх було неможливо [2, арк.4-5].

До кінця 1926/1927 р. УСРР усе ж спромоглася зібрати 194,1 (за іншими даними – 200) млн. пуд. хліба (пшениці – 103,3, жита – 50,3, ячменю – 12,2, вівса – 4,1, кукурудзи – 13,4, круп'яних – 4,4, бобових – 2,2, масло-насіння – 4,2 млн. пуд.) [3, арк.2]. Хоча завищені НКТ СРСР плани збирання хліба загалом і не були виконані, плани вивезення хліба до Росії були значно перевиконані (вивезено 73 млн. пуд. усіх хлібних культур, на 11 млн. більше попередньо узгоджених планів, і на 22 млн. пуд. більше, ніж у 1925/1926 р.) [4, арк.139].

У нову господарську кампанію, як і в попередні роки, Україна вступила практично без видимих запасів хліба. Тим часом, перспективи нового хлібозаготівельного року не виглядали райдужними – насамперед через погані кліматичні умови. Дозріванню хлібів і їх збиранню заважали тривалі дощі, а по ряду районів республіки прокотились зливи із градобоєм. 3 липня на Полтавщині, наприклад, градобоєм враз було знищено більше 80 тис. десятин посівів у 15 районах. „Округа виведена зі строю у цім році”, – телеграфував з цього приводу в Харків представник місцевої влади З. Фіялковський [4, арк.82].

Зважаючи на такі несприятливі обставини, українські регулюючі організації із зрозумілою обережністю поставились до визначення показників хлібозаготівельного плану 1927/1928 р. Привезене у середині червня з Москви до Харкова наркомом торгівлі М. Черновим контрольне завдання – настанова зібрати 200 млн. пуд. зерно-хлібів, у тому числі 10 млн. пуд. масло-насіння [4, арк.1] обговорювалося 16 червня Секцією торгівлі і кооперації Держплану [4, арк.19зв], 17 червня – на пленарному засіданні Держплану [4, арк.26], а 21 червня 1927 р. – і на засіданні УЕН [4, арк.46]. Усіма урядовцями було визнано, що такий план для України можна розглядати не лише як максимальний, але також і як попередній, належний після уточнення стану врожаю до коригування – насамперед щодо обсягів вивезення хліба до РСФРР і на експорт.

Між тим, до середини липня українській верхній владі вже стало зрозумілим, що втрати республіки від непогоди будуть відчутними. Про це, зокрема, ішлося під час широкої наради у заступника голови президії Держплану УСРР Каттеля, яка проводилась за участі наркома торгівлі М. Чернова, представників ЦСУ УСРР,

наркоматів земельних справ, фінансів та голів секцій Держплану УСРР 16 липня 1927 р. Враховуючи на неабияку важливість обговорюваного питання – визначення стану хлібофуражного балансу республіки, а відтак і перспектив хлібозаготівельного плану – з Москви до Харкова прибули від союзного Наркомату торгівлі Вейцер, від Держплану СРСР – Виноградський.

Нарада тривала більше п'яти годин: почавшись о пів на десяту ранку, вона завершилась далеко по обіді, за десять хвилин до третьої. Про погані кліматичні умови, втрати врожаю та у зв'язку із цим про потребу уточнення хлібофуражного балансу республіки доповів представник ЦСУ УСРР. Однак ці відомості, судячи за стенограмою наради, не переконали представників союзних відомств у потребі зменшення річного хлібозаготівельного плану для України. Навпаки, з розлогого і досить відвертого виступу начальника Хлібофуражного відділу НКЗВТ СРСР І. Вейцера впливало, що союзний наркомторг, зважаючи на масштабні економічні плани країни та недостатньо високий урожай в інших регіонах СРСР, уже подав до РПО СРСР доповідну записку з пропозицією збільшити для України хлібозаготівельний план 1927/1928 р. з 200 до 215 млн. пуд. „Вимоги до хлібного ринку в цьому році, – заявив І.Вейцер, – будуть більше, ніж у минулому році у зв'язку з обороноздатністю країни, а також у зв'язку з необхідністю експортування... Ми не заплющуємо очі на усі ті труднощі, котрі стоять перед Україною... Тим не менше, перед нами стоїть наступне завдання: нам треба вилучити якомога більшу кількість хліба на Україні, цю мету ми собі поставили” [4, арк.110-111].

Неприємну новину про наміри збільшити хлібозаготівельний план учасники наради взяли до відома, однак вже 19 липня УЕН на закритій нараді після обговорення доповіді ЦСУ про хлібофуражний баланс затвердила категоричне рішення: вважати план 1927/1928 р. в обсязі 200 млн. пуд. для України „максимально напруженим” [4, арк.120-121]. Ця сама теза відбилась і в доповідній Української економічної наради, надісланій до РПО СРСР 22 липня 1927 р. При цьому УЕН пропонувала вжити спеціальні заходи для заспокоєння українського хлібного ринку, застосувати особливий підхід як до недорідних степових районів (забезпечити їх достатнє постачання, „локально будувати” тут хлібозаготівельні плани, загалом „вельми обережно” розгортати хлібну кампанію), так і до всієї республіки (встановити на

четвертий квартал план, не тільки сумірний, але й менший фактичних заготівель за відповідний період 1926/1927 р.) [4, арк.139-143].

Тим часом 22 липня у Москві РПО СРСР, розглянувши доповідь НКЗВТ СРСР і Держплану СРСР про контрольні цифри хлібозаготівель, визнала за потрібне затвердити досить значний за обсягами план 1927/1928 р. – 700 млн. пуд. зернових хлібів і 75 млн. пуд. маслонасіння. Експортувати з Радянського Союзу належало 130 млн. пуд. зерно-хлібів, водночас 50 млн. пуд. мали бути спрямовані на формування Державного хлібного фонду [4, арк.145.] Постанова спеціально не містила вказівок щодо розподілу плану між регіонами, проте у поданому того ж дня до РПО заключенні Держплану СРСР на доповідь союзного наркомторга відзначалася нагальна потреба максимального збільшення товарного виходу пшениці, ячменя і кукурудзи в УСРР, на Північному Кавказі і у Поволжі, а поповнення Державного хлібного фонду оголошувалось „бойовим завданням, належним до безумовного виконання за всяких умов” [4, арк.147-148].

Прийняте рішення вочевидь дало підстави для хвилювань Харкова у можливішому підвищенні хлібозаготівельного плану для України. 11 серпня до РПО Українською економічною нарадою була направлена чергова розлога доповідна, в якій у черговий раз містилось прохання не підвищувати планових завдань для України й до того ж висловлювалися сумніви щодо реальності виконання плану й обсягом 200 млн. пуд. У доповідній повідомлялося про триваюче погіршення кліматичних умов – про частину посівів, „покладену на корню” суховієм напередодні збирання врожаю, про тривалі дощі й знищені градобоєм у різних районах близько 160 тис. га посівів, про загалом несприятливу зміну географії врожаю – переміщення його із зазвичай найбільш товарових районів Степу на Лівобережжя, Правобережжя і Лісостеп, питома вага яких у поставках хліба державі ніколи не була визначальною.

Важливою деталлю доповідної була порушена в ній тема про суттєве перебільшення офіційних обрахунків валового збору врожаю у республіці. Зверталася увага на те, що, наприклад, у Степу 1927 року в найбільш важливий вегетаційний період наливання зерна кліматичні умови були непорівняно гірші, ніж у минулому, проте спрогнозовані ЦСУ подесятинні збори врожаю значно перевищували середньостатистичні показники за весь період з дореволюційного часу (табл.1) [3, арк.4.]

Таблиця 1.

Порівняння обсягів подесятичних зборів урожаю в Степу за період 1914-1926 рр. з обрахунками врожаю 1927 р.

(у пудах)

	1909-1914	1915-1919	1922-1926	обрахування 1927 року
жито	50	46	40	57
озима пше- ниця	59	55	38	62
ярова пшениця	38	31	32	37
ячмінь	57	41	40	35

Нарешті у доповідній ішлося про загалом незначні страхові запаси селянства. Із зібраних протягом двох останніх років 2.060 тис. пуд. хлібопродуктів було витрачено на посів приблизно 250, на продовольство – 820, на фураж – 320, спрямовано на ринок – 490. Таким чином, станом на 1 липня 1927/1928 р. страховий запас селян міг бути обрахований в обсязі лише 180 млн. пуд., що складало приблизно 20% усієї річної потреби в хлібі та близько 30% потреб продовольства і фуражу. „Такий ступінь страховки потреб, – відзначалося в документі, – звичайно не є високим і тому не можна розраховувати на скорочення селянством наявних страхових запасів і збільшення їх за рахунок хліборинковості” [3, арк.5].

Загалом більш-менш реальним УЕН вважала валовий збір урожаю 1927 р. в Україні обсягом 950 млн.пуд. Прогнозуючи витрати 130 млн. пуд. на насіння, 160 млн. пуд. – на фураж, 410 млн. пуд. – на продовольство, балансові лишки України обраховувались у 250 млн. пуд. За таких обставин план обсягом 200 млн. пуд. УЕН вважала максимальним і попереджала: „Будь-яке збільшення плану зверху 200 [млн. пуд.] посилює би лише труднощі кампанії 1927/1928 р.” [3, арк.6].

11 серпня 1927 р. заступник голови РНК УСРР О. Сербиченко надіслав емоційного листа на ім'я А. Мікояна, в якому прямо звинуватив союзний наркомат у дестабілізації ситуації на хлібному ринку України. Дорікаючи Москві не врахування фактичного стану справ, ігнорування позиції республіканських регулюючих органів, різко

критикуючи політику підвищених хлібозаготівельних планів НКТ СРСР стосовно України, Сербиченко наголошував нереальність виконання республікою плану у 215 млн. пуд. в умовах врожаю 1927 р. Несправедливими проголошувались також лінія НКТ СРСР на обмеження діяльності „Укрхліба”, а також на зменшення обсягів перемелу в Україні і, відповідно, на посилене вивезення на північ зерна замість борошна. Пропонуючи упорядкувати взаємини між НКТ СРСР і республіканськими регулюючими органами, заступник РНК УСРР наполягав на потребі розмежування сфери їхньої діяльності й на більш повному врахуванні союзним наркомторгом планових передбачень українських органів стосовно річного та місячних хлібозаготівельних планів, планів експорту та його ув'язування з планами постачання внутрішніх ринків, планів хлібозаготівель і збуту хліба на внутрішні ринки з використанням і необхідним завантаженням товарного борошномелля України. Можливі деталі погодження цих важливих для України питань урядовець пропонував А. Мікоянові обговорити під час особистої зустрічі [4, арк.150-153; 3, арк.10-11].

Серед архівних документів не вдалося виявити підтвердження того, що така зустріч відбулася. Утім можна з упевненістю говорити про те, що попри нарікання української верховної влади на погані кліматичні умови, на важкий стан українського хлібного ринку, на можливість суттєвого загострення ситуації в Україні у разі перманентного доведення „згори” перебільшених планів, розгортання хлібозаготівельної кампанії 1927/1928 р. в Україні почалося і проводилося за сценарієм, озвученим свого часу у Харкові представником союзного НКТ І.Вейцером.

З 1 липня до 1 грудня в УСРР було заготовлено 133 млн. пуд. різних культур, у тому числі пшениці – 74,5 млн. пуд., жита – 21,6, ячменю – 2,7, сояшника – 7,6 млн. пуд. тощо [5, 30 грудня]. До цього часу „максимально напружений” річний хлібозаготівельний план для республіки обсягом 200 млн. пуд. збільшився до 245 млн. пуд. Після збору врожаю й природного пожвавлення протягом серпня-вересня планових заготівель, темпи збирання хліба в республіці так само природно почали уповільнюватись – у жовтні на 6% від планових завдань, у листопаді – на 32% [5, 18 грудня.]

Як і влітку, восени природа виявилась немилосердною для українських хліборобів. Якщо під час збирання хлібів дошкуляли дощі, то з початком осінньої посівної, особливо в південно-західній

частині Степу, встановилася стійка посуха, частина засівів загинула і їх довелося пересівати вдруге. З іншого боку, наприкінці жовтня в ряді округ, зокрема Запорізькій, знову почалися тривалі дощі, а це спричинило передчасне „пускання стрілки”, у боротьбі з якою селянам довелося подекуди скошувати хліб, а подекуди – виганяти для випасу на поля худобу. Як і прогнозувалося, добрим виявився врожай технічних культур, що загалом дозволило селянам сплатити належні податки [6, с.106-108]. Також стабільно високі ціни на промислові товари не спонукали до зайвих витрат дорогоцінного хліба, а цілком реальні обриси можливих ускладнень у зв'язку з недородом примушували селян всерйоз замислюватись над потребою зберігання до весни страхових запасів. За таких умов і почався оголошений Й. Сталіним наприкінці грудня 1927 р. „штурм хлібозаготівельної фортеці”, головною метою якого було подолання хлібних утруднень шляхом викачування у селян їх страхових запасів.

Таким чином, перша половина хлібозаготівельної кампанії 1927/1928 р. пройшла у гострих дискусіях представників української і союзної верховної влади стосовно визначення річного плану збирання хліба. Перші, посилаючись на недорід 1927 р. і обмеженість хлібних ресурсів республіки наполягали на тому, аби цей план був помірним і будувався із врахуванням непростой економічної ситуації республіки. Натомість союзне керівництво, посилаючись на завдання прискореної військово-промислової модернізації та дефіцит хліба в інших регіонах СРСР зробило ставку на максимальне викачування хліба з України. Ця стратегія і стала визначальною у 1927/1928 сільськогосподарському році.

1. Див.: Бахтін А.М. Колективізація сільського господарства і голод на території Півдня України (1929-1933 роки): Автореф. дис... канд. іст. наук / Національний ун-т „Кієво-Могилянська академія”. – К., 2006. – 20 с.; Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали / Асоціація дослідників голодоморів в Україні; Інститут історії України НАН України. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 536 с.; Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині 1929- 1933: зб. док. і матеріалів; Центр по дослідженню історії та культури Полтавської облдержадміністрації; Державний архів Полтавської області. – Полтава, 1997. – 264 с.; Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 годов: трагедия российской деревни. – М.: Фонд

Первого Президента России Б.Н. Ельцина, 2008. – 520 с.; Кульчицкий С.В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків. – К.: Наш час, 2008. – 240 с.; Марочко В.І., Білокінь С.І., Веселова О.М., Вронська Т.В., Ганжа О.І. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки; НАН України; Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 888 с. та ін.

2. Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі – ЦДАВО України). – Ф.3. – Оп.1. – Спр.4947.

3. Там само. – Спр.5038.

4. Там само. – Ф.337. – Оп.1. – Спр.5762.

5. Вісті ВУЦВК. – 1927.

6. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939: Документы и материалы: В 5 т / РАН; Институт российской истории; В. Данилов (ред. Т.1: Май 1927 – ноябрь 1929. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999. – 879 с.

С.М. Петренко

УДК: 334.735:331.108:330.8(477)

ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА В СИСТЕМІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ (1929-1933 рр.)

Розкриваються особливості кадрової політики в системі споживчої кооперації України в умовах тоталітарного режиму. Йдеться про підготовку кооператорів нової радянської формації.

Раскрываются особенности кадровой политики в системе потребительской кооперации Украины в условиях тоталитарного режима. Речь идёт о подготовке кооператоров новой советской формации.

The article deals with the peculiarities of staff selection in the system of consumers' cooperative society of Ukraine in the conditions of a totalitarian regime. It is about the preparation of cooperators of new Soviet formation.

Ключові слова: Вукоопспілка, кооперативні кадри, споживча кооперація, “чистка” апарату.